

„Kastenbrust“ ze zbrojnice státního zámku Frýdlant

Stanislav HRBATÝ

ANOTACE: Článek pojednává o unikátním druhu části plátové zbroje – prsním plátu (tzv. kastenbrust) z poloviny 15. století, který je znám především ze zpodobnění na obrazech či sochách. Dle autora článku je v současné době ve veřejných sbírkách uloženo pouze pět dochovaných exemplářů, a to v Glasgow, New Yorku, Berlíně a Vídni – a posledním je právě nově objevený prsní plát ze státního zámku Frýdlant. S největší pravděpodobností se jedná o produkci tyrolských dílen z Innsbrucku či Müllau.

V rozsáhlém mobiliárním fondu uloženém v objektech státních hradů a zámků ve správě Národního památkového ústavu se občas nacházejí exponáty, které před zraky běžných návštěvníků dovedně ukrývají svoji skutečnou hodnotu. Mnohdy se totiž na rozdíl od výtvorů významných umělců jedná o předměty, jejichž vzhled svou obyčejností až banalitou málokoho zaujme a stěží někoho napadne, že s nimi může být spojen dokonce nějaký „velký příběh“. Při průzkumu fondu zbraní a zbrojí spravovaných Národním památkovým ústavem prováděným v letech 2013–2017 v rámci projektu NAKI DF13P010VV020 bylo nalezeno takovýchto předmětů hned několik. Jde přitom o objevy zapomenutých a pro nepoučené oči vlastně neviditelných pokladů. Následující článek si proto klade za cíl představit jeden z nich, a to se záměrem poukázat na význam této části sbírkového fondu a také poněkud podkopat tradiční, často poněkud elitářsky vytvořené a viděné hodnotové žebříčky.

Mezi objevy bez nadsázky světového významu lze bez rozpaků zařadit kompilát německé jezddecké zbroje, uložený na státním zámku Frýdlant v Čechách (inv. č. F 0063). Při jejím studiu bylo zjištěno, že se jedná o sestavu z několika zbrojí s novodobými doplňky – zbroj nohou byla totiž asi zhotovena až v období romantismu. Přílba, límec, zádový plát, zbroj paží a lamelové šosy jsou ale originály německé provenience z počátku 16. století. Nejcennější část, již je prsní plát, tzv. kastenbrust, mohla být dokonce vyrobena i do poloviny 15. století, a to také v rámci německé nebo tyrolské produkce. Právě tento předmět si zaslouží nejvíce pozornosti.

15. století bývá označováno za zlatý věk platněřského řemesla. Dokončuje se konstrukční vývoj zbrojí a zároveň dochází ke zdokonalení technologie metalurgického zpracování. Nejvýznamnějšími centry platněřské produkce byly severoitalské dílny s centrem v Miláně.¹ Tyto výrobky pak měly díky své kvalitě dominantní postavení na evropském trhu až do první třetiny 15. století, kdy začíná docházet k rozvoji tohoto řemesla v jižním Německu a Rakousku.

1

2

Hlavními výrobními centry severoalpské produkce zbrojí se stala města Augsburg, Norimberk, Landshut a tyrolský Innsbruck.² Na základě dosavadních poznatků lze konstatovat, že konstrukce italských zbrojí v 15. století je ve svých základních rysech takřka neměnná a působí až uniformně. Severoalpská produkce zbrojí je naopak tvarově velmi rozmanitá; důvod můžeme spatřovat v tom, že ve svých počátcích částečně vycházela z italských vzorů a dále se pak snažila tvořit vlastní tvary a konstrukční řešení. Jak ale tyto zbroje vypadaly, musíme dedukovat převážně na základě ikonografických pramenů. Na první pohled je zde vidět značná rozmanitost ve tvarech prsního plátu. Tyto zbroje se vyznačují vyduťtým předním plátem, který je buď kulovitý, nebo zalamovaný v hranách – právě ten bývá označován jako kastenbrust. Typické znázornění kastenbrustů se vyskytuje na vyobrazení Kristových rytířů na oltářním obraze v Gentu (1430–1440) od Jana van Eycka.³ Dalším znakem typickým pro severoalpské výrobky je kanelování. Vedle hladkých

Obr. 1. Gabriel Angler (1405–1462), *Výjev z kalvárie*. Alte Pinakothek München. Foto: Alte Pinakothek München.

Obr. 2. Svatý Jiří, kolem roku 1400. Germanischen Nationalmuseum v Norimberku. Foto: Germanischen Nationalmuseum v Norimberku.

exemplářů se vyskytují části zbrojí, nejčastěji prsní a zádový plát, pokryté kanelurou, která má většinou vějířovité rozložení a její zpracování je proměnlivé podle jednotlivých typů zbrojí. Setkáváme se s kanelurou vysokou, tvořící jakási žebra, nebo s kanelurou nízkou, která je hustěji kladena na povrchu a je blízká výzdobě z počátku 16. století. Provedení kanelur ale dodržuje gotické prvky a jejich profil je formován do ostrého břitu, na rozdíl od kanelur raně renesančních, jejichž provedení je zaoblené bez žebra. Hustá kanelura se vyskytovala nejen u kyrysů, ale i na dalších partiích zbrojí, což dokládá zadní křídlo levého nárameníku

3

Obr. 3. Prsní plát. Museum der Stadt Wien. Foto: Museum der Stadt Wien.

Obr. 4. Prsní plát. Metropolitan Museum of Art New York. Foto: Metropolitan Museum of Art New York.

4

uloženého v Royal Armouries v Toweru v Londýně a datovaného do let 1440–1450.⁴

Dalším typickým znakem těchto zbrojí je dlouhá zvonovitá plátová suknice složená ze širokých lamel.⁵ Většinou bývá bez přídavných šosů s vykrojením spodní lamely. V menší míře se ve výtvarném umění setkáváme se šorcovou suknicí s odnímatelnými jednodílnými šosy.⁶ Tyto suknice byly v některých případech odnímatelné pomocí vnitřního čepu se závlačkou.⁷ Určitým problémem bylo nošení poboční zbraně, neboť tato suknice sahala až nad kolena a nebylo možné nosit meč pod ní. Tento problém byl řešen pomocí otvoru v lamelách, kterými se protáhl úvaz závěsníku od opasku a meč byl do něho zasazen z vnější strany suknice.⁸ Odlišně od italského typu je řešena i zbroj paží včetně nárameníků. Italské jezdecké zbroje jsou typické asymetrickými nárameníky s velkými křídly a stejně je řešena i zbroj paží, kde levý loketník kachlík je větší než pravý. Severoalpská produkce pravděpodobně preferovala ve své konstrukci symetričnost obou paží a malé nárameníky řešené anatomickými puklicemi doplněnými několika lamelami. Vyskytují se ale i varianty velkého levého nárameníku,⁹ kryjícího rameno a celé nadloktí. Tato konstrukce vzhledem k omezené hybnosti paže mohla sloužit pravděpodobně k turnajovým účelům. K ochraně hlavy bylo také na rozdíl od ital-

ských dílen užíváno jiného typu přilby. V ikonologických pramenech z první poloviny 15. století se u jezdeckých zbrojí vyskytuje nejčastěji typ tzv. velký bascinet. Jedná se o plně uzavřenou přilbu, která dosedá svým dolním okrajem na přední a zadní plát, kde je fixována pomocí řemenu. Tímto způsobem byla dokonale řešena ochrana krku, ale na úkor komfortu pohybu hlavy. Přilba tohoto typu datovaná do roku 1450 se nachází v Historisches Museum v Bernu a je dílem Konráda Treyze staršího, platněřského mistra z Mühlau, činného v letech 1459–1469.¹⁰ Dva velké bascinety se také nalézají v Musée de l'Armée v Paříži.¹¹

Pro správné posouzení platněřské výroby nevystačíme pouze s ikonografickými prameny, ale je nutné porovnat tyto informace s dochovanými hmotnými doklady. Jednak proto, že není možné podle těchto zdrojů posoudit funkční prvky hybnosti zbrojí, sílu materiálu nebo dokonce jeho složení. Dále nemůžeme přesně určit, do jaké míry je zbroj ve výtvarném zpracování realisticky ztvárněna nebo z jakých vzorů umělec při své práci čerpal.

Dochovaných dokladů o severoalpské produkci zbrojí z první poloviny 15. století není bohužel mnoho. Celková zbroj se nedochovala žádná, a tak se musíme soustředit na jednotlivé části. Nejstarším dochovaným exemplářem kyrsu je komplet z Gallery of Modern Art Glasgow. Jedná se o prsní a zádivý plát s výraznou paprskovitou kanelurou, který se dochoval včetně odnímatelné zvonovité šorcové suknice. Je datován do 20.–30. let 15. století a jedná se o jediný známý exemplář této konstrukce ve veřejných sbírkách. V ikonografické podobě se

vyskytuje například na reliéfu náhrobku Petera von Stetenberg z roku 1428 v opatství Brombach¹² nebo v českém prostředí na plastice vojáka z první poloviny 15. století v Severočeském muzeu v Liberci.

K velmi zajímavým objevům nedávné doby patří prsní plát ze zbrojnice muzea v Berlíně.¹³ Jedná se o samostatný prsní plát, který vykazuje známky zbrojí severoalpské produkce první poloviny 15. století. V základních rysech se podobá kastenbrustu.¹⁴ Horní partie je plochá a dolní je zalomena ostře do pasu. Velmi zvláštní je modelace, která je tvořena cizelovaným plastickým reliéfem tvořícím jakousi palmetu. Na pravé straně jsou patrné otvory pro upevnění dřevcové opěrky. Podél horního okraje a průramků je řada otvorů sloužící k uchycení ochranného prutového lemu. Vzhledem k nezvyklému tvaru a nedostatečné analýze se názory na pravost tohoto exempláře rozcházejí.

K dalším dochovaným exemplářům patří kyrys, který se nachází v Historisches Museum der Stadt Wien.¹⁵ Zde se také dochoval prsní i zádivý plát včetně dlouhé šorcové suknice. (obr. 3) Prsní plát je v tomto případě hladký bez kanelury, s výraznou středovou hranou, která v dolní části vystupuje do žebra. Zadní plát je oproti přednímu zdoben paprskovitou kanelurou. Tento typ zbroje bývá datován do rozpětí let 1540–1560 a dle Ortwinu Gambera pochází z dílen tyrolských platněřů. V ikonografických pramenech je takovýto hladký prsní plát s šorcovou suknicí vyobrazen na Kalvárii v Alte Pinakothek v Mnichově, jejímž autorem je Gabriel Angler (1405–1462) (obr. 1). Tento typ samotného prsního plátu v jeho archaičtější

5

Obr. 5. *Plastika císaře Fridricha III. Habsburského (1415–1493), zámek sv. Jiří ve Wiener Neustadt. Foto: Stanislav Hrbatý, 2017.*

Obr. 6. *Prsní plát ze zbroje. SZ Frýdlant, inv. č. F 0063. Foto: NPÚ.*

formě můžeme také nalézt na soše sv. Jiří (kolem roku 1400) v Germanisches Nationalmuseum v Norimberku (obr. 2). Zádový plát s paprskovitou kanelurou je zpodoběn například na obraze Ukřižování Krista od Hanse Pleydenwurffa (1420–1472) v Alte Pinakothek v Mnichově.

Tvarově i konstrukčně shodný s exponátem z Vídně je prsní plát uložený v Metropolitním muzeu v New Yorku, který je také modelován do středové hrany s vystupujícím žebrem v dolní části, ale na rozdíl od hladkého exempláře z Vídně pokrývá jeho povrch hustá vějířovitá kanelura (obr. 4).¹⁶ Tato výzdoba vychází z dolní partie a směrem vzhůru se v obloučcích rozevírá. Na spodní okraj navazuje hladká lamela, která tvarově doplňuje zaoblení dolního dílu plátu a zajišťuje spojení se šorcovou suknicí, která se zde nedochovala. Na pravé straně se nachází pět otvorů pro uchycení dřevcové opěrky. Ochranný lem okolo průramků a krčního výřezu je řešen nanýťovaným profilovaným prutem. Nejvhodnější analogii ve výtvarném umění nám poskytuje socha císaře Fridricha III. Habsburského (1415–1493) umístěná na fasádě zámek sv. Jiří ve Wiener Neustadt.¹⁷ Socha je dílem Jakoba Kaschauera a je datována do roku 1453 (obr. 5). Prsní plát je zde také modelován do středové hrany, v mírných

6

obloučcích hustě pokryt vějířovitou kanelurou a je téměř totožný s exemplářem z New Yorku. Konstrukce šorce se pak shoduje s vídeňským exemplářem.

Třetím dochovaným exemplářem stejné konstrukce, jako jsou ty ve Vídni a New Yorku, je prsní plát, který se nachází na státním zámku Frýdlant (obr. 6). Tento exemplář zatím nebyl odborně zpracován a je velmi cenným předmětem světového významu. Jelikož se zatím nepodařilo vypátrat akviziční minulost tohoto předmětu, není zcela jasné, zda byl již zakoupen příslušníky rodu Clam-Gallas jako součást romantické kompilace zbroje z počátku 16. století, nebo zda k této montáži došlo až později při instalaci zbrojnice; pochází nicméně z kmenového inventáře zámku Frýdlant a je součástí tzv. nové zbrojnice.

Vlastní kyrys je v prsní partii plochý a směrem dolů se zalamuje do středové hrany, která tvoří v dolní partii žebro. Potom se střední partie v pravém uhu ostře zalamuje směrem dovnitř (obr. 7). Ochranný lem na průramcích a na krčním výřezu je zde řešen pomocí silného profilovaného železného prutu uchyceného nýty k okrajům plechu. Podobně byla řešena tato ochrana i na italských zbrojích z první poloviny 15. století.¹⁸ Na frýdlantském exempláři se dochovala tato ochrana téměř kompletní, ale mohlo by se jednat o pozdější doplněk. Neshoduje se počet otvorů v kyrysu s otvory na prutovém lemu. Nýťované spoje na celé zbroji

(s výjimkou úchytky dřevcové opěrky) jsou novodobé a jde pravděpodobně o restaurátorský zásah z druhé poloviny 20. století. Pod ochranným lemem krčního výřezu se nacházejí dva otvory zaplněné nýty. V tomto místě mohl být přinýtován řemen sloužící k uchycení dolního okraje přílby (snad velký bascinet).¹⁹ Spojení se zádovým plechem zde zajišťovaly párové přezky na horním okraji. Tyto přezky jsou novodobý výrobek podle mladších vzorů zbrojí.

Proporčně je plát poměrně malý; v celkové výšce bez přechodové lamely měří 30 cm. Jeho šířka je pod průramky 36 cm. Partie na bocích je poměrně dlouhá a celkově plát svírá výseč větší než 180 stupňů. Z toho lze usuzovat, že původní tvar byl širší a k deformaci došlo za účelem úpravy podle zádového plátu při kompilaci zbroje. Síla použitého materiálu je proměnlivá podle jednotlivých partií a pohybuje se mezi 1,2–1,9 mm. Hmotnost včetně přechodové lamely je 2,71 kg.

Jedinečnost frýdlantského exempláře je v tom, že se k němu dochovala dřevcová opěrka se záchytnými oky (obr. 8). Tato skutečnost poskytuje velmi zajímavý předmět badatelského výzkumu. Při porovnání s dalšími dvěma exempláři z Vídně a New Yorku docházíme k závěru, že umístění i počet otvorů pro záchytná oka jsou shodné. Můžeme tedy dedukovat, že dle konstrukce by se mohlo jednat o jeden výrobní okruh. Velkou zajímavostí je tvar a systém uchycení. Konstrukčně odpovídá italským zbrojím

7

8

9

Obr. 7. Prsní plát ze SZ Frýdlant bez dřevcové opěrky, boční pohled. Foto: NPÚ.

Obr. 8. Dřevcová opěrka z prsního plátu ze SZ Frýdlant. Foto: NPÚ.

Obr. 9. Značka na dřevcové opěrce. Foto: NPÚ.

z 15. století, kde bylo uchycení řešeno pomocí ok se závlačkou, s jejichž pomocí se takto k plátu upevňovala pevná masivní dřevcová opěrka. Bohužel na ikonografických vyobrazeních severoalpské oblasti z první poloviny 15. století je opěrka většinou zakryta pláštěm nebo úplně schází. Proto není možné jednoznačně určit, jak vypadala. S největší pravděpodobností se jedná o konstrukci vycházející z vlivu italských dílen, které byly ve 14. a první polovině 15. století na svém vrcholu a kde většina nově vznikajících německých center čerpala inspiraci a zkušenosti. Jelikož se tento typ kyrsu příliš často nevyskytuje v ikonografických pramenech, mohlo by se jednat o komornější produkci tyrolských platněřů v Müllau nebo přímo v Innsbrucu,

kde byli nejvíce pod vlivem severoitalských dílen. Tuto myšlenku podporuje i značka, která se nachází na dřevcové opěrce (obr. 9). Shodný motiv se objevuje na značce na prsním plátu z počátku 16. století uloženém v Historisches Museum der Stadt Wien, kterou pravděpodobně užíval platněř Michal Witz starší. Tento platněř je zmiňován od roku 1479 jako občan města Innsbruck.²⁰ Přisouzení této značky není jednoznačné, neboť se také vyskytuje na štítu ke zbroji pro Stechen (kolem roku 1500) společně s městskou značkou města Augsburg.²¹ Dalším podpůrným argumentem je zbroj Jakuba VI. Trappa, kterou vyrobil v roce 1530 v Innsbrucku platněř Michal Witz mladší a u níž použil, zcela netypicky pro severoalpské prostředí té doby, uchycení dřevcové opěrky pomocí ok a závlačky.²² Otázkou samozřejmě zůstává, zda tato opěrka skutečně náležela ke zmiňované zbroji, nebo zda tam byla přidána až dodatečně z jiné zbroje. Podle rozboru materiálu se zde jedná o středověké zpracování oceli. Vnitřní profil opěrky přesně kopíruje vlastní tělo plátu a dokonale doléhá na jeho

povrch, stejně jako do úchytných ok. Můžeme se tedy spíše přiklonit k názoru, že by se mohlo jednat o originální díl z daného období.

Další zajímavostí, kterou nám poskytuje frýdlantský plát, je povrchová úprava ok pro uchycení opěrky. Jedná se o ocelová oka s čtvercovým průřezem, která jsou pokryta silnou vrstvou stříbra (obr. 10). Tato úprava je ojedinělá a bude nutné ji podrobit dalšímu zkoumání. Ohledně kvality použitého materiálu u prsního plátu můžeme říci, že se jedná o uhlíkatou ocel, která není zakalena a jejíž tvrdost se pohybuje v rozmezí kolem 200–250 VH.²³ Tato skutečnost zhruba odpovídá hodnotám naměřeným na vídeňském exempláři Dr. Alana Williamse.²⁴ Dřevcová opěrka je zakalena do velké tvrdosti a bude nutné ji ještě podrobit dalšímu zkoumání. Zajímavostí je profil vlastního materiálu na samotném plátu. U krčního výřezu, kde je patrná degradace materiálu štípením na jednotlivé vrstvy, by se mohlo jednat o uvolnění struskovité plotny, která by naznačovala nekvalitní zpracování výchozího materiálu pro zbroj, nebo o záměrné sesazení

výchozího polotovaru ze dvou různých typů oceli (tzv. sendvičový materiál, kde by byl použit na vnější část tvrdý uhlíkatý materiál a na vnitřní měkký oduhličený). Spojení šorce s vlastním kryssem bylo zajištěno širokou lamelou, která byla tvarována tak, aby doplnila spodní díl krysu. U frýdlantského exempláře se tato přechodová lamela také nachází a spojuje vlastní krysy s kanelovaným šorcem se šosy z počátku 16. století. Z metalografického průzkumu jednoznačně vyplynulo, že se jedná o měkký novodobý materiál, který byl použit na spojovací lamelu při kompletaci zbroje.

Po vyhodnocení průzkumu můžeme konstatovat, že prsní plát je skutečně originál z 15. století a spodní lamela je novodobý doplněk. Byl vyroben z uhlíkaté oceli nebo z vrstveného materiálu v kombinaci ocele a železa. Dřevcová opěrka je kalená a mohlo by se jednat o originální díl z 15. nebo 16. století. Dokonale doléhá na přední plát, a i když se tento typ vyskytuje především u italských zbrojí, je nanejvýš pravděpodobné, že byl užíván i v severoalp-ských dílnách v 15. století. Pro tuto hypotézu hovoří i fakt, že na obou tvarově podobných exemplářích z Vídně a New Yorku jsou patrné drobné otvory, které svou velikostí odpovídají frýdlantskému exponátu. Z hlediska provenience se lze přiklonit k úvaze, že by se opravdu mohlo jednat o produkci tyrolských dílen, s přihlédnutím k podobnosti s exemplářem z Vídně a také k nepřímé podpoře ohledně konstrukce dřevcové opěrky. Dále pro tuto teorii nepřímo svědčí i značka přisuzovaná Michalu Witzovi staršímu, která je umístěna na dřevcové opěrce.²⁵ Závěrem můžeme zhodnotit, že frýdlantský prsní plát je jedinečným dokladem severoalp-ské platněřské produkce z poloviny 15. století, který může při bližším průzkumu poskytnout ještě celou řadu cenných informací především o technologiích výroby plátových zbrojí.

Jak je patrné na frýdlantském příkladu, skrývají sbírky hradů a zámků celou řadu neobjevených skvostů, které jsou unikáty světového významu. Nejsou pouze jednou z částí hmotného dokladu sběratelství s úzkou vazbou ke konkrétnímu objektu nebo rodu, ale mohou být vnímány i v širším pojetí jako jedinečný a velmi cenný historický doklad lidské kultury jako takové. Fond militarií ve sbírkách NPÚ je dosud nedoceneným pokladem, jehož hodnotu bude nutné ještě dále zkoumat.

■ Poznámky

- 1 K problematice viz Lionello G. Boccia – Eduardo T. Coelho, *L'arte dell'armatura in Italia*, Milano 1967. – Lionello G. Boccia, *Le Armature di S. Maria delle Grazie di Curtatone di Mantova e L'Armatura Lombarda del '400*, Milano 1982. – Oswald Trapp, *The Armory of the castle of Churburg*, Fagagna 1995. – Alan Williams, *The Knight and the Blast Furnace*, Leiden 2003.
- 2 K problematice viz Bruno Thomas, *Deutsche Plattnerkunst*, München 1944. – Bruno Thomas – Ortwin Gamber et al., *Die Innsbrucker Plattnerkunst*, Innsbruck 1954. – Georg Spitzberger, *Landshuter Plattnerkunst*, Landshut 1975.
- 3 Shodná konstrukce prsního plátu se vyskytuje i v Talhofers Fechtbuch, Gothaer Codex z roku 1443. Viz Gustav Hergsell (Hrsg.), *Hans Althoffer, Talhofers Fechtbuch: Gothaer Codex*, Prag 1889.
- 4 Henry Russell Robinson, Some examples of mid-15th century german armour, *Journal of the Arms and Armour Society* II, 1956–1957, s. 142.
- 5 Paul Martin, *Waffen und Rüstungen von Karl dem Großen bis zu Ludwig XIV.*, Frankfurt am Main 1967, s. 107. – Desková malba rytíře Davida ve zbroji od Konráda Witze z roku 1440 uložená v Uměleckém muzeu v Basileji, viz Gerhart Bott, *Schatzkammer der Deutschen*, Nürnberg 1982, s. 53. Obdobný typ zbroje se nachází také např. na lavírované kresbě bitevního výjevu z dobývání Troje z roku 1441, uložené v Germanisches National Museum v Norimberku.
- 6 Martin (pozn. 5), s. 106. Viz též reliéf náhrobku Petera von Stetenberg z roku 1428 v opatství Brombach (Němec-ko).
- 7 Na vnitřní straně dolního okraje plátu se nachází čep s otvorem, do kterého lze upevnit šorc a zajistit pomocí závlačky.
- 8 Viz deskovou malbu rytíře Davida, Bott (pozn. 5), s. 53.
- 9 Martin (pozn. 5), s. 127. Deskový obraz kolem roku 1450 s vyobrazením sv. Jiří na koni, jehož autorem je Mistr ze Sierenz, uložený v Uměleckém muzeu v Basileji.
- 10 Thomas – Gamber (pozn. 2), s. 51.
- 11 Martin (pozn. 5), s. 23.
- 12 Martin (pozn. 5), s. 106.
- 13 Matthias Goll, *Eine bisher unbekannte Kastenbrust des Berliner Zeughauses*, Heidelberg 2008. Dostupné online na: www.archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/.../Goll_Kastenbrust_2008.pdf, vyhledáno 20. 5. 2017.
- 14 Podobně zalomené prsní pláty se dále vyskytují např. ve Fechtbuchu Lutolda von Königsegg z poloviny 15. století. Viz Hergsell (pozn. 3).
- 15 Thomas (pozn. 2), s. 76–77. – Thomas – Gamber (pozn. 2), obr. 16.
- 16 Clément Bosson, *L'armure a Cannelures, Armes anciens*, 1958, obr. XXI.
- 17 Russell Robinson (pozn. 4), s. 141. V současnosti je zámek včetně kostela součástí Theresianische Militärademie Wiener Neustadt (Rakousko).
- 18 Boccia (pozn. 1), s. 22–23.
- 19 Martin (pozn. 5), s. 107. Viz deskovou malbu rytíře

10

Davida, Bott (pozn. 5), s. 53.

20 Thomas – Gamber (pozn. 2), s. 72.

21 James Mann, *European arms and armour. Volume I. – Armour*, London 1962, s. 19.

22 Thomas – Gamber (pozn. 2), obr. 54–55.

23 Rozbor a měření předmětu byly provedeny Ing. Jiřím Dědem na VŠCHT v Praze v roce 2014. Zhodnocení výsledků a písemný výstup průzkumu nebyly dosud publikovány.

24 Rozbor vídeňského exempláře viz Alan Williams, *The Knight and the Blast Furnace*, Leiden 2003, s. 331–359.

25 Ačkoli se jedná o platněře, který působil v pozdějším období, mohlo by jít o značku, kterou používala platněřská rodina po několika generacích (jako např. rodina Treyz z Innsbrucku). Tato značka mohla hypoteticky patřit někte- rému z dosud neznámých předchůdců Michala Witze star- šího.